

A Tisza-szabályozás megvalósulásának mechanizmusa és tanulságai

A Tisza-szabályozás történetének részletes bemutatása nem célja e kézikönyvnek, de a szabályozás mechanizmusának feltárása fontos tanulságokkal szolgál a modernkori szabályozás értékeléséhez, és a fenntartható megoldás megtalálásához.

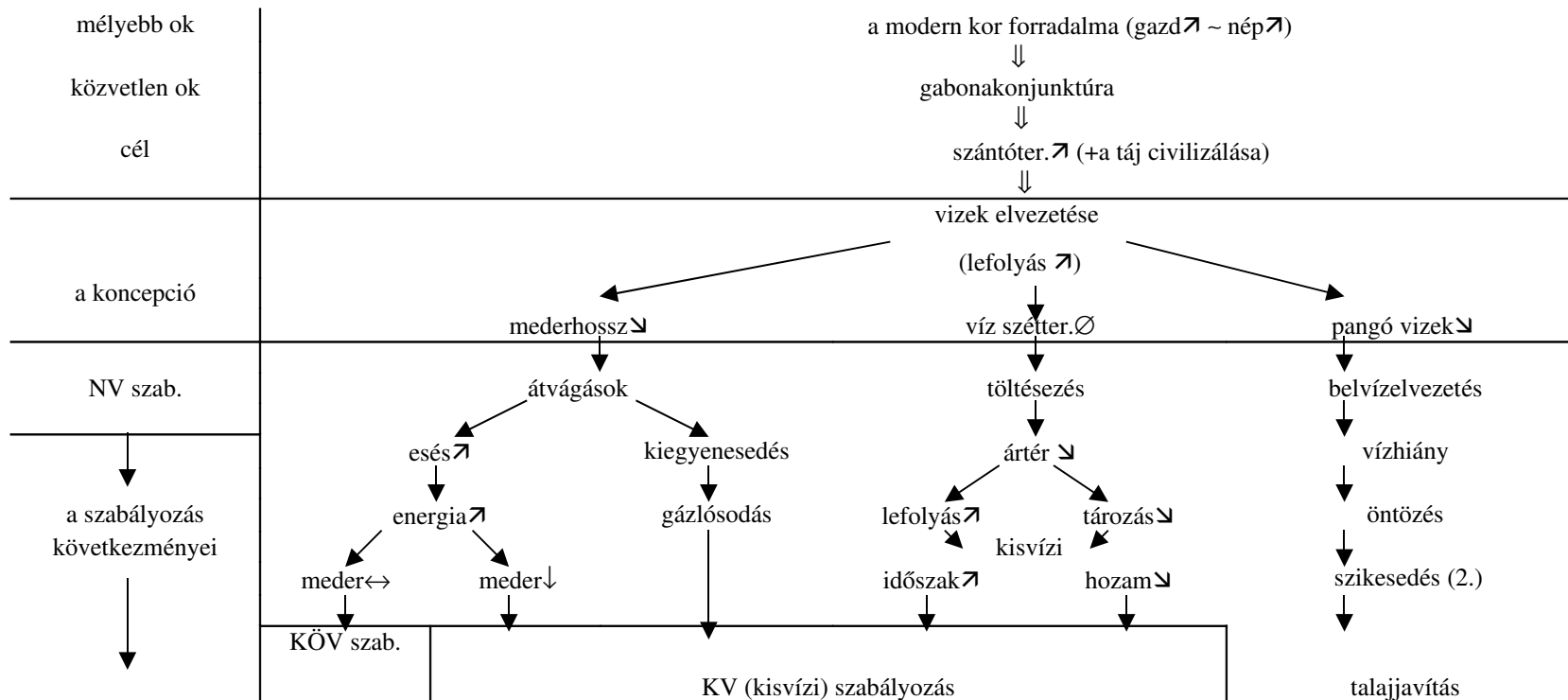
A modernkori szabályozás az ország 18. században kezdődő modernizációjáig (Habsburg-uralom megerősödése, felvilágosodás, gabonakonjunktúra) nyúlik vissza, amikor is a török-kor után az erdőit vesztett, pusztásodott, elmocsarasodott táj alkalmatlan volt a modernizációra. A tiszai vízivilág lehetetlenné tette a szántók terjedését és a nagy tömegű termény olcsó (el)szállítását, ill. általában a modern árutermelő gazdasághoz szükséges infrastruktúra és gondolkodásmód kialakítását: a táj és a népesség „civilizálását”.

A fenntartható megoldás kutatásához fontos szempont, hogy a modernizáció és a kecsgetető pénzjövedelem realizálása feltételezte a táj kinyitását, külső hálózatokhoz való bekapcsolását, ami a korábbi – korszerűtlennek minősített – önfenntartó, önellátó közösségek, ill. a helyi táj – helyi ember kapcsolat szétzúzását jelentette.

A Tiszai-alföld megromlott állapotát a kortársak úgy értékelték, hogy túl sok a víz, és, hogy a vízzel borított területek használatatlanok – hiszen a termékeny ártereket jól jövedelmező búzatermelésre lehetne befogni. A szabályozás megindításának közvetlen célja tehát a szántóterületek növelése, közvetve a táj civilizálása volt, aminek eléréséhez ennek a „túl sok” víznek az elvezetését akarták megoldani. Ezt a meder rövidítésével, a víz szétterülésének megakadályozásával és a pangó vizek levezetésével tervezték elérni.

Ez a koncepció viszont szembe megy a táj eredendő működésével, miszerint az árvízi víztöbblet arra való, hogy pótolja a hiányzó csapadékot, ezzel kiegyensúlyozva a vízháztartást, végső soron biztosítsa a táj gazdag életlehetőségeit. A modernkori szabályozás alapvető tévedése éppen ez, ti., hogy nem a magasabb rendű természetes rendszer – és abban az ember – megromlott működésének helyreállítását tűzte ki célul, hanem egy gazdasági haszon maximálásához akart alapot teremteni. Ez persze nem az elődök felelőssége miatt fontos, hanem a jelen feladatának tisztázásához: a mi feladatunk és felelősségünk a hibás koncepció (f)elismerése és megváltoztatása (nem pedig „továbbfejlesztése”).

Hiszen ahogy a szabályozás koncepciója nem illeszkedik az eredendő működés rendjébe, úgy a megvalósítása sem lehet(ett) sikeres: a beavatkozások újabb és újabb beavatkozásokat szülnek, miközben újabb és újabb problémák keletkeznek. (Ld. ábra) Összegzően megállapíthatjuk, hogy jól megválasztott eszközökkel érték el a hibásan meghatározott célokat.

Mert a lefolyás növelését és a meder rövidítését ugyan megoldja a „túlfejlett” kanyarok átmetszése, hiszen a meder esése valóban megnövekszik, de ez nem jó, mert a folyó így megnövekedett energiával akarja helyreállítani kanyargósságát – eredendő működésének megfelelően. A vízügyi szakember válasza, hogy „mederelfajulásnak” nevezi és értékeli a meanderezést, és mederoldalak, partfalak rögzítésével, kikövezésével harcol ellene.

A partfalak létrejöttét – nb. Petőfi még „parttalan mederről” beszél – a megnövelt mederesés miatt fokozódó mederbevágódás is segíti, de a bevágódás fontos a hajózási viszonyok megromlását előidéző tényezők között is. Ehhez járul hozzá a gázlósodás – a kiegyenesített mederben a folyó kanyarogva folyik és zátonyokat képez. Ez különösen hatékonyan zárja el a víziutat, hiszen a töltéselés által (huszadára!) beszűkített árterek lecsökkent tározókapacitása és az összegyülekezési idő megrövidülése egyre tovább tartó csökkenő kisvízi vízhozamot eredményez.

A szabályozás következtében megromlott hajózási biztonságot a „kisvízi szabályozás” néven összefoglalt beavatkozásokkal gondolták kezelni (pl. mederkotrás, sarkantyúk építése). A kisvízi szabályozás a 20. század elején kezdődött „vált szükségessé”, majd a 30-as évektől felmerült a vízlepcsők építésének „szükségessége” is. A meder keresztben történő elgátolása a táji vízkészletek csökkenése miatt is „indokolttá” vált - amit végül is a meder hosszanti gátak közé zárása eredményez. Így pangó vízű, a tájban ödémaként jelentkező ülepítők („Tisza-tó”) jönnek létre a pulzáló árvíz által éltetett, a folyóval fokokon keresztül kapcsolatot tartó, dinamikus ártéri tavak helyett.

A másodlagos víztestek belvízként való értelmezése, és maradéktalan levezetése tájleptékű vízhiányt eredményezett, ami már a csúcsrajáratott mezőgazdasági termelést is korlátozza. A meglévő természetes mederhálózat kiszárítása után új, mesterséges csatornahálózatot hoztak létre, ami azóta sincs kihasználva – bár a tájban megjelenő vizeket hatékonyan elvezetik, fenntartva ezzel szabályozás által létrehozott krónikus vízhiányt. A hiányzó csapadék eredendően árasztással pótlódik a tájban (hozzáadott energia nélkül!), a mesterséges rendszerben öntözéssel (külső energiával és újabb költségekkel) gondolják megoldani – ami sok helyen a talajok másodlagos szikesedését segítette elő.

Balogh Péter